

УДК 347.985

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.05>

ЗМІНА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ВНАСЛІДОК ПРИПИНЕННЯ РОБОТИ СУДУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ ТА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Короєд Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-7899-957X

Стаття присвячена дослідженню і висвітленню процесуальних питань теорії і практики цивільного судочинства щодо передачі цивільних справ за підсудністю на розгляд до іншого суду у зв'язку із припиненням роботи суду, який розглядав справу, зокрема у зв'язку із воєнним станом або тимчасовою окупацією територій. Розкривається поняття "суд, встановлений законом" в розумінні Європейського суду з прав людини, зміст якого охоплює дотримання процесуальних норм, які регулюють діяльність суду. До цих норм належить зокрема інститут територіальної юрисдикції – тобто підсудності. Наводиться визначення поняття підсудності в юридичній літературі. Підтримується думка, що під підсудністю (територіальною юрисдикцією) варто розуміти не лише повноваження місцевого суду, які визначені процесуальним законом щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території, а й безпосередньо склад суду. Висвітлюються передбачені Цивільним процесуальним кодексом України підстави передачі цивільної справи на розгляд іншого суду. Досліджується історія законодавчого застосування такої підстави передачі справи за підсудністю, як припинення роботи суду, який розглядав справу. Дається характеристика процесуальній процедурі передачі справи на розгляд іншому суду із зазначеної підстави. Обґрунтовується, що в законі фактично мова йде не про передачу справи (як матеріалів справи) за підсудністю у власному розумінні слова, а про передачу повноважень на її розгляд (тобто повноважень на продовження розгляду відповідного правового спору чи іншого правового питання). Розглядаються можливі підстави повернення справи до суду, підсудність якого було змінено, а також подальше провадження у справі у випадку відновлення територіальної підсудності суду, з якого ця справа надійшла на розгляд іншому суду. Робиться висновок, що справу може бути повернуто за підсудністю до "первісного" суду, підсудність якого було змінено, лише у зв'язку із ліквідацією або припиненням роботи суду, до якого справа надійшла на розгляд у зв'язку із зміною підсудності. Водночас обґрунтовано, що якщо у зв'язку із зміною підсудності незакінчена провадженням справа не передавалась на розгляд іншому суду (та/або не приймалась іншим судом до провадження для продовження її розгляду), то після відновлення територіальної підсудності справ суду, який припиняв свою роботу, її розгляд має продовжити той суд, територіальну підсудність якого було відновлено.

Ключові слова: цивільний процес, суд, цивільна справа, територіальна юрисдикція, підсудність, зміна підсудності, воєнний стан, тимчасово окупована територія, припинення роботи суду, передача справи.

CHANGE IN THE TERRITORIAL JURISDICTION OF CIVIL CASES DUE TO THE TERMINATION OF THE COURT ACTIVITY DUE TO MARTIAL LAW AND IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

Koroied Serhii Oleksandrovyh,
Doctor of Law, Professor

The article is devoted to the study and coverage of procedural issues of theory and practice of civil proceedings concerning the transfer of civil cases under jurisdiction to another court in connection with the termination of activity of the court that was reviewing the case, in particular due to martial law or temporary occupation. It is revealed the concept of "court established by law" in the sense of the European Court of Human Rights, the content of which covers compliance with procedural rules that are governing the activities of the court. These norms include, in particular, the institution of territorial jurisdiction – i.e. jurisdiction. The definition of jurisdiction in the legal literature is given. It is argued that jurisdiction (territorial jurisdiction) should be understood not only as the powers of a local court as defined by procedural law to administer civil justice in a particular territory, but also by the composition of the court itself. The grounds for transferring of a civil case to another court enshrined by the Civil Procedure Code of Ukraine are reviewed. The history of the legislative application of such grounds for transferring a case under jurisdiction as the termination of the court activity of the court that is reviewing the case is investigated. A description of the procedural procedure for transferring the case to another court on this basis is given. It is substantiated that in the law in fact it is not about the transfer of the case (as case materials) for jurisdiction in the proper sense of the word, but about the transfer of powers to consider it (i.e. the power to continue consideration of the legal dispute or other legal issue). Possible grounds for returning the case to the court whose jurisdiction has been changed are considered, as well as further proceedings in the legal case in case of restoration of territorial jurisdiction of the court from which the case was transferred to another court. It is concluded that the case can be returned to the "original" court whose jurisdiction was changed only in connection with the liquidation or termination of the court to which the case was received due to the change of jurisdiction. At the same time, it is substantiated that if due to the change of jurisdiction the unfinished case was not transferred to another court (and/or was not accepted by another court for further consideration), then after the territorial jurisdiction of the court resumed, its consideration should be continued by the court whose territorial jurisdiction has been restored.

Key words: civil proceedings, court, civil case, territorial jurisdiction, jurisdiction, change of jurisdiction, martial law, temporarily occupied territory, termination of the court activity, transfer of the case.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (п. 1 ст. 6 Конвенції). Закон України "Про судоустрій і статус суддів" також визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом (ч. 1 ст. 1 Закону). Отже, як Конвенція, так й національне законодавство передбачають реалізацію судової влади та права на судовий захист виключно судом, встановленим (утвореним) законом. Європейський суд з прав людини наголошує, що фраза "встановленого законом" поширюється не лише

на правову основу самого існування "суду", але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі "Занд проти Австрії" висловлено думку, що термін "судом, встановленим законом" у пункті 1 статті 6 передбачає "усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів..." [1, с. 49]. Науковці, аналізуючи зазначену правову позицію, виділяють дві умови відповідності критерію "суд, встановлений законом", а саме: організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції) [2].

Отже, поняття "суд, встановлений законом" визначається, зокрема, дотриманням процесуальних норм, які регулюють діяльність суду, до яких належать не лише процесуальний інститут предметної та суб'єктної юрисдикції (підвідомчості), з яким зазвичай пов'язана проблема "конфлікту юрисдикцій", а й інститут територіальної юрисдикції – тобто підсудності.

В юридичній літературі під підсудністю (територіальною юрисдикцією) розуміють повноваження місцевого суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території. Визначити підсудність справи суду означає встановити, який конкретно місцевий суд має розглядати цивільну справу по суті як суд першої інстанції. Під підсудністю (територіальною юрисдикцією) розуміють не лише повноваження місцевого суду, визначені процесуальним законом щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території, а й безпосередньо склад суду [3, с. 266, 268]. Згідно із підсудністю розмежовується компетенція щодо розгляду підвідомчих судам справ між однорідними судами залежно від території, на яку поширюється їхня діяльність [4, с. 256-271]. Підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції (абз. 4 п. 2 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 3 "Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ").

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає випадки (можливість) передачі цивільної справи на розгляд іншого суду як з суб'єктивних (якщо позов було пред'явлено в суд з порушенням правил підсудності), так й об'єктивних (якщо після задоволення відводів чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, а також якщо ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу) підстав. Остання з підстав в судовій практиці України вже набула широкого поширення (адже, починаючи з 2014 року, з початком тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та початком антитерористичної операції на сході України ряд судів припинило свою роботу), проте в юридичній літературі з цивільного процесу детально не розкриваються процесуальні питання передачі цивільних справ на розгляд до іншого суду за вказаною підставою. А відтак, дослідження і висвітлення зазначених питань теорії і практики цивільного судочинства й ставить за мету наша стаття.

Так, ще Законом України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (стосовно тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим) було передбачено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам, та забезпечити розгляд: цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на території

Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва; цивільних справ, підсудних загальним апеляційним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, – Апеляційним судом міста Києва. Встановлено, що справи, які перебувають у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено, передаються судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів з дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності. Пізніше Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" від 12 серпня 2014 року № 1632-VII (стосовно тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей) було передбачено, що у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя окремими судами в районі проведення антитерористичної операції змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим у районі проведення антитерористичної операції таким судам, та забезпечити розгляд цивільних справ, справ про адміністративні правопорушення, адміністративних справ, господарських справ і кримінальних проваджень місцевими та апеляційними судами, що визначаються Головою Верховного Суду. Відповідно до зазначеної норми Головою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ було видано відповідне розпорядження [5].

В умовах воєнного стану, введеного у зв'язку із повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, питання зміни територіальної підсудності судових справ у зв'язку із припиненням роботи судів знов набуло актуальності. Так, Законом України "Про правовий режим воєнного стану" визначено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів (ст. 26). А Законом України "Про судоустрій і статус суддів" при цьому встановлено, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється (ч. 7 ст. 147). На підставі та на виконання зазначених положень Головою Верховного Суду, починаючи з 6 березня 2022 року, видавались розпорядження про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану.

Наведені вище випадки зміни територіальної підсудності справ є визначеними законом підставами припинення роботи суду, який розглядав справу, про які йде мова у п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України як підстави передачі цивільної справи на розгляд іншому суду.

Частиною п'ятою статті 31 ЦПК України визначено, що у разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення

роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

Одразу ж варто зауважити, що така передача не залежить від клопотань учасників справи чи ініціативи суду та ухвалою суду, який розглядав справу і роботу якого припинено, процесуально не оформлюється, а відтак така передача справи здійснюється в силу закону і в апеляційному порядку не оскаржується, оскільки тут питання зміни підсудності суду, який припинив свою роботу, в своїй ухвалі не вирішує, а лише виконує технічну дію – передає справу на розгляд іншому суду (на підставі відповідного супровідного листа чи взагалі без такого). Оскільки така дія виконується працівниками апарату відповідного суду (або ж безпосередньо головою суду при здійсненні управлінських функцій), то бездіяльність щодо непередачі справи до іншого суду, на нашу думку, може бути оскаржена в порядку адміністративного судочинства. Для цього важливим є встановлений законом строк, протягом якого суд, який припинив роботу має передати справу на розгляд іншому суду. І якщо Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" встановлено, що справи, розгляд яких не закінчено і які перебувають у провадженні місцевих, апеляційних судів, розташованих в районі проведення антитерористичної операції, в разі неможливості здійснювати правосуддя передаються судам відповідно до встановленої згідно з цим Законом підсудності протягом десяти робочих днів з дня прийняття розпорядження Головою Верховного Суду (ст. 1), то Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" для передачі судових справ у зв'язку із воєнним станом строків не встановлено. Водночас у ч. 5 ст. 31 ЦПК України є положення про "невідкладну" передачу справ в таких випадках. Оскільки "невідкладність" є оціночною категорією, тому вважаємо, що її варто оцінювати з точки зору критерію розумності строку (ч. 2 ст. 121 ЦПК України).

Водночас на практиці може мати місце ситуація, коли матеріали відповідної справи (в паперовому варіанті) не можуть бути передані з об'єктивних причин (суд, який припинив роботу, знаходиться на тимчасово окупованій території, або матеріали справи були знищені чи втрачені при передачі). Проте, це не заперечує факт її передачі як процедуру зміни підсудності, адже в ст. 31 ЦПК України термін "справа" застосовано не як "паперові матеріали", а саме як відповідний правовий спір чи інше правове питання, з приводу якого розпочате цивільне провадження (з відповідним єдиним унікальним номером). При цьому, в умовах функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, передбачено, що суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі (ст. 14 ЦПК України). А відтак, передача справи за підсудністю може відбуватися як в паперовій, так й електронній формі. Крім того, Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" передбачено, що у разі неможливості передачі матеріалів справи відповідно до встановленої згідно з цим Законом підсудності вчинення необхідних процесуальних дій здійснюється за документами і матеріалами, поданими учасниками судового процесу, за умови, що такі документи і матеріали є достатніми для ухвалення відповідного судового рішення (ст. 1). Тобто в цьому випадку фактично мова йде не про передачу справи (як матеріалів справи) за підсудністю у власному розумінні слова, а про передачу повноважень на її розгляд (тобто повноважень на продовження розгляду відповідного правового спору чи іншого правового питання). Водночас, при передачі справи за підсудністю у зв'язку із воєнним

станом, такого "порядку продовження розгляду справи по суті" іншим судом Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" не передбачено. У зв'язку з цим Голова Верховного Суду звертає увагу, якщо є можливість вивести справи із суду, то їх передають до іншого суду, визначеного розпорядженням Голови ВС. Якщо ж через певні причини справи не можуть бути передані до іншого суду, є такі виходи. За наявності судового рішення суду першої інстанції справа може бути відновлена згідно з процесуальними нормами. Якщо ж у справі ще не було ухвалено судового рішення, це є підставою для сторони подати новий позов. Відповідно, розгляд судової справи відбувається із самого початку [6]. Отже, у випадку вирішення "новим" судом питання про відновлення втраченого судового провадження, "новий" суд справу (матеріали справи) не отримує, а отримує процесуальні повноваження на вирішення відповідного процесуального питання в межах такої справи як відповідного цивільного провадження (яке має єдиний унікальний номер). Такий висновок також впливає з наданих судам наказом ДСА України від 24.03.2021 № 92 повноважень, а саме: "у разі якщо неможливо видати копію судового рішення в суді, який хвалив судові рішення, така копія може бути виготовлена з Єдиного державного реєстру судових рішень за заявою особи судом, якому визначено територіальну підсудність справ, або судом апеляційної інстанції за підсудністю встановленою законом". Тобто "новий" суд, якому визначено територіальну підсудність справи, вправі без застосування процедури відновлення втраченого судового провадження виготовляти з Єдиного державного реєстру судових рішень і видавати учасникам справи копії судових рішень, фактично не володіючи при цьому матеріалами такої справи ані в паперовому, ані електронному вигляді.

З огляду на положення ч. 2 ст. 32 ЦПК України, якою передбачено, що справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому статтею 31 цього Кодексу, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана, можна зробити висновок, що при надходженні до "нового" суду за підсудністю матеріалів справи (в паперовій або електронній формі), або ж надходженні відповідно до Закону України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" від учасників справи документів і матеріалів зі справи, "новий" суд своєю ухвалою має оформити прийняття відповідної справи (із єдиним унікальним номером) до свого провадження для продовження її розгляду по суті. У випадку ж вирішення "новим" судом процесуального питання відновлення втраченого судового провадження, то після відновлення втраченого провадження суд не приймає цю справу до свого провадження (навіть якщо в цій справі необхідно вирішити питання, наприклад, видачі дубліката виконавчого листа), оскільки провадження в такій справі вже закінчено у зв'язку із ухваленням рішення по суті або постановленням ухвали про закриття провадження.

Без однозначної відповіді в Цивільному процесуальному кодексі України та вищезазначених законах залишається питання про подальшу долю справи у випадку відновлення роботи суду, з якого ця справа була передана за підсудністю у зв'язку із припиненням роботи суду, який її розглядав. Так, наприклад, Законом України "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" передбачено, що місцеві та апеляційні суди, які розпочали розгляд справ відповідно до частин першої і другої статті 1 цього Закону, після видання Головою Верховного Суду розпорядження про відновлення роботи відповідних місцевих або апеляційних судів у зв'язку із зміною меж району або завершенням антитерористичної операції продовжують розгляд таких справ (ст. 3). Водночас стосовно справ, які були передані за підсудністю на розгляд інших судів у зв'язку із

воєнним станом, то Законами України "Про правовий режим воєнного стану" та "Про судоустрій і статус суддів" не визначено таких наслідків. На практиці, при відновленні територіальної підсудності справ судам, які припинили свою роботу у зв'язку з воєнним станом та підсудність яких була змінена, справи, які надійшли за підсудністю до "нового" суду залишаються в його провадженні для продовження розгляду. Саме таким чином було вирішено це питання у відповідному розпорядженні Голови Верховного Суду [7]. Вважаємо, що такий підхід є правильним та відповідає положенням Цивільного процесуального кодексу України, який не передбачає можливості "повернення" справи до суду, від якого ця справа надійшла у разі зникнення обставин, які стали підставою для зміни підсудності. Крім того, з положень ч. 2 ст. 31 ЦПК України випливає, що справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду. Хоча зауважимо, що не виключається можливість "повторної" передачі справи за підсудністю на розгляд іншому (третьому, четвертому тощо) суду, якщо в подальшому припинить роботу суд, до якого справа надійшла за підсудністю раніше. А відтак, справу може бути повернуто за підсудністю до "первісного" суду, підсудність якого було змінено, лише на підставі п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України, тобто у зв'язку із ліквідацією або припиненням роботи суду, до якого справа надійшла на розгляд у зв'язку із зміною підсудності. Якщо ж у зв'язку із зміною підсудності незакінчена провадженням справа не передавалась на розгляд іншому суду (та/або не приймалась іншим судом до провадження для продовження її розгляду), то після відновлення територіальної підсудності справ суду, який припиняв свою роботу, її розгляд має продовжити той суд, територіальну підсудність якого було відновлено.

Список використаних джерел:

1. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
2. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Адвокат. 2015. № 1. URL: <https://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>.
3. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
4. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси]. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. 848 с.
5. Про визначення територіальної підсудності справ: розпорядження Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 № 2710/38-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2710740-14#Text>.
6. Зміна підсудності, передача справ та відрядження суддів – підсумки наради Голови ВС з керівниками апеляційних судів (26 березня 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1264923/>.
7. Про відновлення територіальної підсудності судових справ Брусилівського, Малинського та Овруцького районних судів Житомирської області: розпорядження Голови Верховного Суду від 21.04.2022 № 24/0/9-22. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Rozpor_24_2022_04_21.pdf.